

ARMENZORG EN BEDELARIJ IN GRONINGEN IN DE 19e EEUW

In 1975 is de afdeling sociale geschiedenis van de RUG gestart met een onderzoek naar bedelarij in de negentiende eeuw. Dit gebeurde naar aanleiding van het een jaar tevoren verrichte kriminaliteitsonderzoek.

Wanneer de sociale geschiedenis zich, zoals in deze gevallen, bezighoudt met bevolkingsgroepen, die zelf geen geschreven getuigenissen hebben nagelaten, is de meest voor de hand liggende bron de statistische gegevens die in die tijd zijn bijgehouden. Ze zijn gepubliceerd in Statistische Jaarboekjes en geven naast algemene bevolkingscijfers bijvoorbeeld informatie over het armwezen. Jammer genoeg zijn deze gegevens zeer onbetrouwbaar:

- ten eerste ontbreken in veel gevallen de criteria, volgens welke men de statistieken samenstelde. Bovendien veranderden ze vaak in de loop der tijd, zodat het zeer moeilijk is over een wat langere periode, zeg een jaar of tien, een consistente tabel op te stellen. Zie bijv. de bevolkingsstatistieken. Om de tien jaar werden volkstellingen gehouden; in de tussentijd hield men het bevolkingsverloop bij met sterfte-, geboortecijfers e.d. Aan het eind van de tien jaar bleek er niets meer van de cijfers te kloppen. Velen gaven bijv. niet door, dat ze uit de gemeente waren vertrokken.
- ten tweede worden de statistieken slordig bijgehouden. De tellingen werden onnauwkeurig verricht, men schreef verkeerd over enz.
- ten derde zijn de statistieken onvolledig. Zeer veel armenbesturen bijv. deden geen opgave van de door hen bedeelde en hielden zelfs geen personenadministratie bij. Een juiste indruk van de onderstand is zo niet te krijgen.

Een groot probleem bij ons onderzoek is, dat het 'Verslag over de staat van het armwezen', dat jaarlijks door de Regering aan de Staten-Generaal werd aangeboden, meer zegt over de omvang van de weldadigheid dan dat het

Floor van Gelder Magdaleen Kingmans

een statistiek van de armoede is.(1)

Daarom hebben we andere bronnen gebruikt:

Om een inzicht te krijgen in de houding van de overheid ten aanzien van het armoedeprobleem is gebruik gemaakt van de korespondentie van de Goeverneur, B&W en Gedeputeerde Staten.

Informatie over de bedelaars zelf is verkregen uit twee verschillende bronnen:

a. De Vonnisboeken. Hier was het voordeel, dat we konden voortbouwen op het kriminaliteitsonderzoek van het vorige jaar. Toen werden van de jaren 1838, 1848, 1858, en 1868 alle vonnissen bestudeerd zoals die in de archieven van de Groninger rechtbanken bewaard zijn gebleven. De rechtbanken die hiervoor in aanmerking kwamen, zijn de Arrondissementsrechtbanken van Groningen, Winschoten en Appingedam en het Gerechtshof te Groningen. Van de verschillende kantongerechten is te weinig archiefmateriaal bewaard gebleven om over een langere periode te kunnen vergelijken. Bovendien kwamen daar meer de kleine gevalletjes en overtredingen aan bod en niet de 'echte' misdaad.

Er bleken in de genoemde jaren 2152 personen gevonnist te zijn. Om de gegevens hanteerbaar te maken werden ze op vragenformulieren ingevuld. Vragen, die gesteld werden waren bijvoorbeeld leeftijd, geslacht, beroep, data, soort delikt, zo nodig bijzonderheden over slachtoffers en de preciese straf.

De gegevens zijn vervolgens gekodeerd om ze bruikbaar te maken voor eenvoudige komputerverwerking volgens het programma van Wesp. Hiermee konden gemakkelijk frekwentietellingen en kruistabellen verkregen worden. De meest voorkomende delikten volgens de artikelen van de Code Pénal, die nog uit de Franse tijd stamde, waren mishandeling en diefstal.

Bij 124 of 6% van de vervolgen

bleek er sprake van bedelarij. Omdat het aantal bekende gevallen nog maar klein was en de faktor toeval evenredig groot, is het vormsonderzoek, voorzover het bedelarij, en de aanverwante landloperij betrof, uitgebreid tot de volgende jaren: 1823, 1828 enz., tot en met 1873, bovendien de jaren 1845, '46 en '47. De laatste drie jaren speciaal, omdat er in die tijd een duurteperiode was van aardappelen als gevolg van misoogsten in Noord-Europa. De vraag rees in hoeverre dit van invloed was op de bedelarij.

De reden om de beginperiode in de jaren twintig te leggen is, dat er van voor die tijd weinig bewaard is op dit gebied. Bovendien beginnen vanaf die tijd de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid te verschijnen als opvangcentra voor bedelaars en landlopers. Het eind is niet zo willekeurig gekozen. Met ingang van 1878 is de wet gewijzigd in die zin, dat de indeling van de verschillende arrondissementen gewijzigd is. Zo Appingedam bijvoorbeeld opgeheven, evenals het Gerechtshof van Groningen, waarvan de functie werd overgenomen door het hof te Leeuwarden.

We hebben voor de genoemde jaren en rechtbanken, die vóór 1838 'Rechtbank van eerste aanleg' en 'Hof van assisen' heetten, een totaal van 421 gevallen van bedelarij en/of landloperij gevonden.

In de loop van het eerste kwartaal bleek er ook behoefte te bestaan het vragenformulier wat te preciseren. We wilden deze keer ook weten:

- in verbinding met wie (familie, plaatsgenoten e.d.)
- de maand van aanhouding
- de plaats waar gebedeld werd, en de exacte woon- en geboorteplaats.

- b. daarnaast hebben we gebruik gemaakt van de bedelaarslijsten, die in de periode 1823-1870 door het bestuur van de Openbare Armenzorg in Groningen bijgehouden zijn van de personen, die op kosten van de stad Groningen in Veenhuizen en de Ommerschans verpleegd zijn.²

Veenhuizen werd opgericht in

1823. Aanvankelijk bestond bijna de helft van de mensen, die erheen gingen uit kolonisten, later waren het alleen bedelaars. Omdat de Maatschappij van Weldadigheid, waaronder Veenhuizen en de Ommerschans ressorteerden al sinds 1823 met grote verliezen werkte, besloot de staat in 1870 de bedelaarskoloniën over te nemen. De Maatschappij behield alleen de zorg voor de landbouwkolonies als Frederiksoord, Willemsoord.

De bedelaarslijsten bevatten gegevens over 4598 bedelaars. Vermeld werden de datum van aankomst en vertrek, leeftijd, geslacht, huwelijks staat, godsdienst, gezondheidstoestand, recidive e.d. Jammer genoeg was alleen bij de kolonisten het vroegere beroep opgenomen.

Ook dit materiaal werd met de computer verwerkt.

De wettelijke regeling van de bedelarij

In de Code Pénal is bepaald, dat bedelen strafbaar is, in ieder geval voor valide bedelaars. Voor invalide werd een uitzondering gemaakt. Zij mochten, als er tenminste in hun woonplaats geen werkhuis was, wel hun hand ophouden om in hun onderhoud te voorzien.³ Toch moest er voor de groep valide bedelaars een oplossing gevonden worden. In 1825 werd dan ook bepaald, dat zij op eigen verzoek opgezonden konden worden naar de koloniën te Veenhuizen en de Ommerschans of naar een werkhuis.⁴ Langzamerhand raakte de opnamecapaciteit van deze inrichtingen echter uitgeput. Dit leidde tot de maatregel van 1843: de bepaling van 1825 kan opgeheven worden, wanneer het staatsbelang dat vergt.⁵ In de praktijk werd nu iedere bedelaar voor de rechter gebracht. Verplicht werd dit pas in 1859, toen de gestichten Veenhuizen en de Ommerschans aangewezen werden als bedelaarskoloniën voor het gehele rijk.⁶ Sinds deze maatregel is iedere bedelaar, de valide evenzeer als de invalide, altijd strafbaar. Hij moet voor de rechter gebracht en na een -vrij korte- gevangenisstraf opgezonden worden naar een bedelaarskolonie.

Voorlopige konklusies

De armenzorg was slecht georganiseerd en voor het grootste deel afhankelijk van de goedgeefsheid van de burgerij. Ieder armbestuur hanteerde zijn eigen criteria bij het geven van onderstand. Het gevolg was, dat velen tussen de wal en het schip vielen of het slachtoffer werden van ruzies tussen de besturen onderling.

Het opsporings- en vervolgingsbeleid was niet strak georganiseerd. Het hing vaak van incidentele omstandigheden af of iemand vervolgd werd wegens bedelarij of niet (ijverige veldwachters, protesterende burgers en boeren, een nieuwe overheidsmaatregel e.d.)

Het onderzoek dat naar aanleiding van de vonnisboeken en bedelaarslijsten verricht is, heeft tot nu toe meer vragen dan antwoorden opgeleverd. Wat ons met name interesseerde was: wat waren het voor mensen, die er terechtkwamen; waarom juist zij; hoe redden ze zich na hun verblijf in de koloniën. En dit waren nu niet de dingen, die de opstellers van de bronnen in het hoofd hadden; het ging het om het vastleggen van de procesgang en om de vraag wie de kosten van het verblijf in de koloniën moest opbrengen.

Onderzoek van andere bronnen zal dan ook in de nabije toekomst verricht moeten worden om onze zeer voorlopige conclusies te bevestigen of te verwerpen.

Van de opgezonden bedelaars gaf 48% van de personen van 13 jaar en ouder een beroep op. 45% hiervan waren arbeiders en 25% ambachtslieden. Wanneer we deze cijfers vergelijken met die van Giele en Oenen⁷ voor de provincie Groningen, resp. 27.8% arbeiders en 12.5% ambachtslieden, dan valt de oververtegenwoordiging van deze beroepen duidelijk in het oog. Gezien de in de landbouw overheersende seizoensarbeid en de slechte economische situatie waarin veel van de kleine neringdoenden verkeerden, zijn deze cijfers niet zo verwonderlijk. Wat verder heel opvallend is, is het grote aantal werkende vrouwen: 51% van het totaal aantal vrouwen, dat voor de arrondissementsbanken

veroordeeld is, oefent een beroep een beroep uit: 61% zijn arbeidsters en 28% ambachtslieden. In hoeverre dit afwijkt van de werkelijke maatschappelijke verhoudingen, is niet te zeggen, gezien de huidige staat van onderzoek op dit terrein.

Wanneer men kijkt naar de verhouding huwelijks staat en geslacht valt allereerst het grote aantal ongetrouwde volwassenen op (weer: hoe was dit in de rest van de maatschappij) en vervolgens het grote aantal ongetrouwde moeders, dat haar toevlucht zocht in de koloniën. Vele van hun in de kolonie geboren kinderen overlijden binnen enkele maanden. De sterfte was over het geheel genomen nogal groot, met name onder de kinderen en de bejaarden. Niet zo verwonderlijk gezien de slechte gezondheidstoestand van de bevolking van de koloniën in zijn algemeen: slechts 52% van de mannen en 41% van de vrouwen is volgens eigen opgave 'goed gezond'. Ook dit lage percentage moet men met een korreltje zout nemen, want in Veenhuizen gold de regel: 'Wie niet werkt zal niet verdienen. En wie geen vijftien gulden heeft gespaard zal niet vrijkomen'. Behalve natuurlijk wanneer door een overaanbod van bedelaars de koloniën met ruimteproblemen kregen te kampen, zoals bijvoorbeeld in het begin der jaren veertig en in het midden der jaren vijftig. De vele ontslagen, die toen plaats vonden losten het probleem echter niet op: wanneer de ontslagen bedelaar in de maatschappij terugkwam restte hem gezien de economische situatie niets, dan zo snel mogelijk weer te gaan bedelen. Hij kwam in een vicieuze cirkel terecht. Een steeds kortere verblijfsduur leidde tot een groter aanbod, zodat de periode tussen opname, ontslag en hernieuwde opname steeds kleiner werd. Vanaf de jaren veertig vertoont het aantal recidivisten op de totale bevolking een stijgende lijn. In 1866-'70 maken ze 71% van de bedelaars in Veenhuizen uit.

Was het nu zo gemakkelijk om in de koloniën terecht te komen? Voor 1843 was opzending op vrijwillige basis mogelijk en was maar ongeveer de helft via de rechter in Veenhuizen terecht gekomen. Veroordeelde bedelaars bracht-

en over het algemeen eerst een periode van 3 maanden in de gevangenis door. Wanneer de koloniën overvol zijn, is de rechter minder geneigd de mensen hierna nog naar de koloniën te sturen, hoewel dat voor velen toch wel een van de weinige mogelijkheden zal zijn geweest er het leven bij te houden.

Volgens Bierens de Haan⁸ is het een fictie dat ieder die dat verlangt kan worden opgenomen. De vereiste formaliteiten, het indienen van een verzoek door het gemeentebestuur bij de minister en de daarop volgende goedkeuring, vergen meestal zoveel tijd, dat de behoeftige al al lang moet overgaan tot de 'onzedelijke' handeling van het plegen van een misdrijf voordat hij de gelegenheid krijgt naar het bedelaarshuis te gaan. Ten tweede is het, nog steeds volgens Bierens de Haan, een fictie dat de koloniën inrichtingen zijn ter voorkoming van de bedelarij, zoals de wet bedoelt. Om te beginnen worden de eigenlijke bedelaars en landlopers niet door de strafwet bereikt. Zij die er een winstgevend bestaan in vinden zullen wel zorgen uit de handen van politie en justitie te blijven. De grote massa die naar de koloniën komt laat zich veroordelen bij een rechtbank die de mensen op verzoek een bepaalde tijd opzendt, zonder veel vooronderzoek of gevangenisstraf; dit blijkt uit de gerechtelijke statistiek.

Enkele slotopmerkingen

1. Doordat de vragen die we wilden stellen aan het materiaal van het vonnisonderzoek van te voren niet duidelijk waren uitgedacht is er veel tijd verloren met het terugzoeken naar achteraf ontbrekende gegevens. We zijn te snel en te achteloos begonnen met het invullen van formulieren, wat in eerste instantie dan ook slordig is gebeurd. Wanneer er weer een dergelijk onderzoek wordt opgezet zou het de voorkeur verdienen eerst een uitgebreid vooronderzoek te doen. Op die manier is het mogelijk vraagstellingen te verfijnen en veel vragen die door het materiaal zelf opge-

roepen worden, in het uiteindelijke onderzoek in te bouwen.

2. Verder heeft de verdeling van de onderzochte vonnissen door de tijd natuurlijk niets met een steekproef te maken en er moet zelfs ernstig getwijfeld worden aan de waarde van verschillende percentages, mede door de nog steeds kleine aantallen. Zowel de gegevens uit de jaren die met de regelmaat van om de vijf jaar eruit zijn gelicht, als de gegevens uit de atypische periode 1845-'47, zijn bij verschillende verdelingen zoals bijvoorbeeld leeftijd, beroep en strafmaat samen genomen. Dit hebben we nooit mogen doen want hierdoor blijken er vertekeningen in de percentages op te treden. Als we vinden dat bijna een kwart van de bedelaars is veroordeeld in 1847, lijkt dit een zeer duidelijke aksentuering van het hongerjaar. We moeten daarbij wel bedenken dat er ook in het begin van de jaren veertig en in de jaren vijftig veel gebrek is geleden, en dat toen ook grote aantallen bedelaars zijn opgezonden. Het zou daarom waarschijnlijk interessanter geweest zijn een korte periode integraal te onderzoeken, bijvoorbeeld de jaren 1840-'60.

Al met al kunnen we wel stellen, dat het onderzoek van het afgelopen jaar een eerste aanzet is geweest, en ook niet anders heeft kunnen zijn, gezien de beperkte hoeveelheid onderzoek die er over de 19^e eeuw is verricht. Er moet veel meer bronnenmateriaal gebruikt worden wanneer men inzicht wil krijgen in het armoedeprobleem. Vooral ook, omdat het gerelateerd wordt aan de economische ontwikkeling van Nederland in de 19^e eeuw. Er moet onder andere aandacht besteed worden aan ontwikkeling van de arbeidsmarkt, prijzen, huren etcetera. Verder aan de armenzorg, aanvullende werkgelegenheid en de diakoniën. Omdat al deze zaken per plaats sterk verschillen en het terrein nog nauwelijks ontgonnen is zal het onderzoek zich voorlopig moeten bewegen op regionaal niveau.

De resultaten van het afgelopen jaar

zullen in één van de volgende nummers van Groniek verschijnen.

Noten:

1. Bosch Kemper, J. de: Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland. Haarlem 1851, 16.
2. Archief Openbare Armenzorg van de stad Groningen, nrs. 38, 39, 117, 118.
3. Code Pénal, art. 274, 275.
4. Koninklijk Besluit van 12 okt. 1825, Stbl. no. 175.
5. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Goeverneur des Konings, 6 maart 1843 naar aanleiding van het K.B. van 15 febr. 1870, Stbl. 164.
6. K.B. van 19 aug. 1859, Stbl. 82; vernieuwd 22 sept. 1870, Stbl. 164.
7. J.Giele, en G.J. van Oenen: Theorie en praktijk van het onderzoek naar de sociale structuur, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, nr. 5, mei 1976, pp. 167-186, 183.
8. Bierens de Haan, J.: De Nederlandse strafbepalingen tegen bedelarij en landloperij, Utrecht, 1895, 94.

Nieuwe uitgaven
op het gebied der geschiedenis
bij Uitgeverij Van Genneep/Amsterdam

B. Bymholt: Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland
Reprint van deze vroege geschiedenis van de 'oude beweging' uit 1894,
met een nieuw register en een biografische schets.
2 delen, paperback, 809 blz., f 27,50

Martin Schouten: De socialen zijn in aantocht...
Een rijk geïllustreerde geschiedenis over de vroege arbeidersbeweging
in Nederland in reportage-vorm. Vanaf de sekte der Zwijndrechtse nieuw-
lichters volgt Schouten het spoor van Saint-Simonisten, communisten,
radicale 'volksmannen' als Multatuli, de eerste socialisten, de Domela-
beweging en de marxisten tot en met de oprichting van de SDAP in 1894.
Meer dan 350 tekeningen, affiches, pamfletten en foto's laten zien hoe
de mensen woonden, werkten en in opstand kwamen.
Dit kijk- en leesboek is dankzij een uitvoerig naam- en zaakregister ook
een bruikbaar naslagwerk.
Paperback, groot formaat, 288 blz., f 29,50

Daniel Guérin: Het anarchisme
Een korte en overzichtelijke inleiding over het anarchisme, over inhoud
en ontwikkeling van het anarchistisch denken van de theoretici Proudhon
en Bakoenin tot aan de experimenten tijdens de Russische Revolutie en
de Spaanse Burgeroorlog. Met een uitgebreide bibliografie over anar-
chistische literatuur.
Paperback, 156 blz., f 14,50

W 9
Michael Bakoenin: Over anarchisme, staat en dictatuur
Samengesteld en ingeleid door Arthur Lehning
Een bundel met de belangrijkste geschriften van Bakoenin.
Paperback, ca. 138 blz., ca. f 14,90

Verkrijgbaar in de boekhandel
Uitgeverij en boekhandel Van Genneep/Nes 128/Amsterdam